

KAPITEL 14 / CHAPTER 14
INTERNATIONAL POLICY BETWEEN UKRAINE AND SWEDEN IN THE
CONTEXT OF HISTORICAL, ECONOMIC AND DIPLOMATIC
DEVELOPMENT

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ШВЕЦІЄЮ В КОНТЕКСТІ
ІСТОРИЧНОГО, ЕКОНОМІЧНОГО ТА ДИПЛОМАТИЧНОГО РОЗВИТКУ

DOI: 10.30890/2709-2313.2021-07-09-026

Вступ

Українсько-шведські відносини сягають часів Київської Русі, на ранньому етапі розвитку, якої важливу роль відігравали військово-купецькі загони варягів-норманів, які походили переважно з теренів сучасної Швеції. Династичні зв'язки Київської Русі з Королівством Швеція підтримувалися з XI ст. Зокрема, у 1019 р. видатний київський князь Ярослав Мудрий одружився з Інгергердою – дочкою шведського короля Олафа III Шетконунга.

Важливо зауважити, що військо Запорозьке було союзником Королівства Швеція у його боротьбі проти Речі Посполитої й Московської держави за панування на Балтії. Чи не найважливішим твором політики й життя І. Мазепи був українсько-шведський договір, який мав далекосяжні стратегічні й політичні наслідки.

Не можливо оминати розвиток українсько-шведських відносин на сучасному етапі, Швеція першою серед країн Північної Європи 19 грудня 1991 р. визнала державну незалежність України. Дипломатичні відносини між державами були встановлені 13 січня 1992 р. У вересні 1992 р. було відкрито Посольство Королівства Швеція в Україні.

14.1. Зв'язок Київської Русі зі Скандинавією

Ярослав Мудрий, великий князь київський, котрий на кінець свого правління претендував на рівнозначний візантійському титул «Цар», у королівських сагах зводу «Хеймскрінгли» виступає не лише родичем і союзником північних конунгів, а й еталонним утіленням феодального государя. «Моторні дани», за свідченням Тітмара Мерзебурзького, прагнули до княжого двору, аби зайняти місце в оточенні одного з наймогутніших государів Європи XI ст. – великого князя Київського [3, с. 218-229].

Аналізуючи обмін духовними цінностями в політичному контексті, слід згадати про такий типовий для тогочасних русько-скандинавських зв'язків епізод, як прибуття на Русь варягів Шимона з братом Фріандом, котрі зазнали гонінь від дядька, літописного ватажка Якуна Сліпого і знайшли притулок при дворі Ярослава Мудрого. Після битви на Альті 1068 р. Шимон прийняв православ'я «з усім своїм домом до 3000 душ і з своїми священиками» [9]. На кошти варяга збудовано Успенський кафедральний собор Києво-Печерського монастиря, після чого Шимон удостоївся отримання нового хрестильного імені – Симон від преп. Феодосія. Згодом за свої заслуги перед Печерською

обителлю новоспечений неофіт був навіть похований в Успенському соборі, як зазначає Є. Кабанець [5, с. 86-110].

Вигнанець Шимон забрав із собою з батьківщини золоті вінець і пояс, розп'яття типу *Volto Santo* (одне з найдавніших розп'ять цього виду в Скандинавії). Цей пояс послужив, згідно з переказами, мірою довжини при будівництві згаданого Успенського собору, а також церков у Ростові й Суздалі, де син Шимона Георгій був тисяцьким у Юрія Долгорукого [5, с. 86-110].

Проскандинавський курс Ярослава Мудрого, окрім можливих особистих симпатій (що є наслідком, за здогадкою Дж. Джеш, впливу матері Ярослава Рогнеди, котру дослідниця вважає принаймні наполовину скандинавкою [10, с. 116], був зумовлений також об'єктивними причинами, найбільш нагальною, з яких у 1010-х рр. для Ярослава було створення антипольської коаліції в процесі боротьби за київський трон [8, с. 19]. Тому, період від 1018-го до середини 1020-х рр. в цілому відзначений посиленням русько-шведських і русько-данських зв'язків. Наслідками такої політики, зокрема, стала низка династичних шлюбів. 1018 чи 1019 рр. син Ярослава Мудрого Ілля одружився з Естрід, сестрою Кнута Могутнього [8, с. 476-488]. 1019 р. Ярослав узяв шлюб з Інгігерд, донькою Олава Шьотконунга. Ці союзи зміцнили політичний і військовий альянс Київської Русі, Данії й Швеції проти Польщі. Окрім того, сама складна і тривала процедура сватання, як переконливо довела докторка історичної наук Є.А. Мельникова, свідчить про перехід русько-скандинавських відносин від міжособистісних до міждержавних, звичною формою останніх із того часу стає обмін посольствами [7, с. 88-89].

На початку 1020-х рр. ситуація в Скандинавії зазнала змін, коли новий шведський король Енунд-Якоб уклав союз з Олавом Харальдссоном. Виникла військова конфронтація між Данією з одного боку, і шведсько-норвезькою коаліцією з іншого. Ярослав Мудрий підтримав у цій конфронтації Швецію й Норвегію. 1028 р. Олав Харальдссон зазнав поразки від данського короля Кнута та попросив притулку на Русі. Незважаючи на те, що Олав помер 1030 р., русько-скандинавські відносини не змінилися.

Про безперервність та стабільність русько-скандинавських (зокрема русько-шведських) політичних і культурних зв'язків за правління Всеволода Ярославича (княжив у Переяславі в 1054-1076 рр., у Чернігові – у 1076-1078 рр., у Києві – у 1078-1093 рр.) засвідчують знайдені 1996 р. в Сігтуні свинцеві вислі печатки, інтерпретовані В.Л. Яніним, як **булли брата Ярослава Гліба Володимировича** (печатка з хрестильним іменем Гліба – Давид і зображенням св. Давида) та його сина Всеволода (печатка з написом «Господи, поможи рабу своєму Всеволоду» і зображенням апостола Андрія Первозванного, святого патрона князя) [2, с. 270-274]. Наступники Всеволода Ярославича ретельно відновлюють створену в середині XI ст. Ярославом Мудрим картину політичної рівноваги в Балтійському регіоні, оновлюючи династичні зв'язки і зі Швецією, і з Данією, і з Норвегією. Слід наголосити, що в епоху Володимира Мономаха й Мстислава відносини між руською й скандинавською культурами продовжували розвиватися переважно саме в політичній сфері. До того ж, Мстислав Великий був одружений з Христиною, донькою шведського короля

Старшого Інге І.

14.2. Історичний зв'язок між козаками та шведами в другій пол. XVII ст.

З часів правління Густава II Адольфа Швеція намагалася укласти союз з козаками. У 1626 р. з пруського міста Марієнбурга (тепер Malbork) «через Білорусь до Запорізьких і Донських козаків» був посланий королівський посол на шведській службі купець Олександр Рубін. Він мав домовитися «про ндопомогу козаків у війні проти Польщі». в 1654-1655 рр., що йшла врозріз із принципами Переяславської ради, привернула увагу Швеції. Як писав державний канцлер Ерік Уксеншерна (Erik Oxenstierna), цар Олексій Михайлович вважав, що Білорусь належить йому, однак, козацький гетьман не погоджувався і вів свою лінію. Цим конфліктом інтересів вирішила скористатися шведська сторона. З осені 1654 р. встановлюється зв'язок між керівником української армії в Білорусі Іваном Золотаренком і Карлом X. Лондонська газета «Mercurius Politicus» на початку грудня 1655 р. повідомляла, що наказний гетьман вислав посольство до шведів. Тим часом, переклади з іноземних газет були одним з головних і постійних джерел міжнародної інформації російських політиків 1654-1667 рр. Пізніше встановився прямий зв'язок між Карлом X і Богданом Хмельницьким. Частина листування виявилася в Москві і була, на думку шведського посла в Москві Густава Бельке (Gustav Bielke), однією з причин російсько-шведської війни 1656 р. Карл X не приховував своїх контактів із Б. Хмельницьким, навпаки шведський король використовував факт свого листування з українським гетьманом, як аргумент тиску на Росію, підкреслюючи, що насправді має тісні і гарні зв'язки з козаками. Наприклад, у січні 1656 р. король писав своїм послам у Москві: «Козаки бажають піти під нашу протекцію. Однак, ми ще не вирішили взяти їх чи дозволити їм залишитися в старій конфедерації з великим князем (Московським)». Зміст листа став відомим російській розвідці. Крім того, король не збирався уступати Б. Хмельницькому українські землі Польщі. У листі курфюрстові Фрідріхові Вільгельму від 13 лютого 1656 р. Карл X пропонував йому відкрити другий фронт для Речі Посполитої і зайняти близькі території, а саме Підляшшя, Полісся, Поділля і Волинь, підкреслюючи, «що я не дозволив козакам захопити Волинь, крім однієї частини воєводства, що я можу віддати козакам». Зі свого боку Б. Хмельницький дав зрозуміти, що не претендує на зайняті Швецією 1655 р. землі Речі Посполитої, насамперед шведську частину Литви і Білорусі. Гетьман писав Карлу X, що «козаки не хочуть виступати проти тих міст, де король Швеції уже вивісив свої штандарти». Таким чином, у боротьбі проти Речі Посполитої інтереси України збігалися з інтересами Швеції, що створювало поле для компромісу.

З початком війни Росії проти Швеції й особливо після договору Росії і Речі Посполитої у Немежі біля Вільна (3 жовтня 1656 р.) Стокгольм почав серйозно розглядати ідею протекторату Швеції над Українською Гетьманщиною. В уяві шведських політиків українські козаки були «Борцями за віру» (Cossacos religinquere), яким не вистачало контролю.

Автором концепції протекторату над Україною був Ерік Уксеншерна. Головна ідея полягала в тому, щоб визнавши українську автономію, козацькі вольності і привілеї, одночасно створити такі механізми контролю, щоб Запорізьке військо «не почувало себе занадто вільними не стало небезпечним для нового сюзерена, як це було раніше за Яна Казимира».

Програма Уксеншерни стала керівництвом для першого шведського посольства в Чигирині, що очолив Якоб Торнешельд 13-14 вересня 1656 р. в пруському місті Фрауенберг (Frauenburg, тепер – Frombork) відбулося засідання Державної ради Швеції на чолі з Карлом Х. Головною темою був пошук нових союзників в умовах війни на два фронти проти Польщі і Росії (contra Russum et Polonus). Король поставив запитання сенаторам: «Будемо з Козаками мати справу? Або будемо сподіватися домовитися з Поляками, терпляче продовжуючи контакти?».

У листі до Карла Х від 7 лютого 1657 р. шведський дипломат Целестин Штернбах (Celestin Sternbach) підкреслював, що метою Б. Хмельницького є будівництво держави. У жовтні 1656 р. в Чигирин відправляється нове шведське посольство на чолі з Якобом Торнешельдом, яке за допомогою Богуслава Радзивілла через Тикоцін і Слуцьк прибуло в Україну для переговорів «з гетьманом Б. Хмельницьким і Військом Запорізьким». На допомогу Торнешельду в Чигирин виїхали також Готтард Веллінг і Даніель Олівеберг. Коли Якоб Торнешельд з незрозумілих причин не доїхав до Чигирини, посольство очолив ризький німець Готтард Веллінг. Карл Х запропонував Україні автономію за зразком міжнародного статусу Курляндії. Швеція визнавала існування козацької держави.

Гетьман України мав право на власну регулярну армію, не більш ніж 40 тисяч, що при потребі повинна була вийти на службу шведському королеві. Швеція гарантувала давні вольності і права Православної церкви на всій території Київської митрополії. Однак, територія Української держави обмежувалася тим, що вже було під контролем Б. Хмельницького. Це Київське, Брацлавське і Чернігівське воєводства. Таким чином, Швеція відмовила Україні в праві на Волинь, Поділля, Галичину і білоруські землі Великого князівства Литовського. Шведський король пропонував обмежити повноваження світської і церковної влади гетьманату. Відповідно до шведського плану, після смерті Б. Хмельницького Генеральна рада повинна була вибрати трьох кандидатів на посаду нового гетьмана, після чого шведський король збирався визначити остаточного кандидата, проголосити його гетьманом і вислати йому булаву.

Наступний етап активізації шведсько-українських контактів пов'язаний з участю української армії в спільному поході коаліції Швеції, Трансильванії, Пруссії і Богуслава Радзивілла на Брест. Участь військ Б. Хмельницького у шведській війні проти Речі Посполитої значно погіршила українсько-російські відносини.

6 жовтня 1657 р. в Корсуні був підписаний перший і єдиний у XVII ст. договір між Україною і Швецією. З трьох українських комісарів, які підписали цей договір, двоє – Юрій Немирич і Іван Федорович Богун – очолювали прошведську партію і мали власний досвід служби на стороні Швеції. Третій

комісар, – дипломат Іван Ковалівський, – відповідав за «західний» вектор української політики і неодноразово зустрічався зі шведськими дипломатами. Проте, цей договір про військове співробітництво важко назвати успішним. З двох сторінок тексту тільки одна містить конкретні пропозиції. Сторони домовлялися підтримувати один одного в наступі й обороні проти загальних ворогів, за винятком великого князя московського; проголошувався мир між «Запорожцями» і Швецією. Нарешті, було записано, що всі конкретні питання будуть обговорені в ході наступних переговорів.

8 жовтня 1657 р. троє тих же українських комісарів підписали звернення до послів Швеції, з вісьмома пунктами конкретних вимог козацької еліти. Перший пункт підтверджував відмову України воювати проти Росії. Другим пунктом Запорізьке військо заявлялося «вільною політичною нацією нікому не підвладною». Згідно статті третьої, Україна просила як компенсацію русинські Берестейське і Новогрудське воєводства у Великому князівстві Литовському, «до самої ріки Березина».

Остання активізація контактів між Україною і Швецією пов'язана з Унією України і Польщі в Гядячі (16 вересня 1658 р.) і українсько-російською війною 1658-1659 рр.

У пошуках міжнародних союзників Іван Виговський відправляє 5 і 8 жовтня 1658 р. чотири листи Карлу X, у яких нагадує про договір у Корсуні, пояснює причини переходу на сторону Польщі і підкреслює ворожість для Швеції плани Москви. 11 жовтня 1658 р. лист Карлу X пише його колишній генерал Юрій Немирич. Вітаючи короля Швеції з останніми успіхами в Данії і підкреслюючи тим самим свою поінформованість у європейських справах, Немирич пояснює причини розриву козаками союзу з Росією і укладення Унії з Польщею, і просить захистити Україну. Однак, Швеція вже вела перемовини з Росією.

20 грудня 1658 р. було підписано перемир'я Швеції з Росією у Валіесар, що дозволило Росії направити на боротьбу проти української армії Івана Нечая у Білорусі нові сили на чолі з воєводою Григорієм Козловським і перемогти. Тому у відповідь від короля Швеції Виговський і його рада одержали лише листа від 8 листопада 1658 р. з загальними словами підтримки. Епізодичні контакти з Україною підтримували в 1658-1660 рр. шведські дипломати в Речі Посполитій Андерс Гільденклу і Карл фон Шліпенбах

Після 1660 р. у відносинах Швеції з Україною настала довга перерва на півстоліття, до появи на шведському політичному обрії гетьмана Івана Мазепи. середини XVII ст.

Отож, у серед. XVII ст. Військо Запорізьке (українська козацька держава) стало природним союзником Швеції в її боротьбі проти Речі Посполитої й Московської держави за панування на Балтиці. Українські гетьмани розглядали можливий протекторат з боку шведського монарха як одну з перспективних форм легітимізації власного суверенного статусу в тогочасній системі міжнародних відносин. Поразка Швеції в Північній війні 1700-1721 рр. перекреслила ці плани.

14.3. Шведський вибір Івана Мазепи

Чи не найважливішим твором політики й життя І. Мазепи був українсько-шведський договір, який мав далекосяглі стратегічні й політичні наслідки, що їх оцінили вже сучасники. Більше того, цей договір ще й сьогодні достатньо не вивчений і ще все належить до контрверсійних питань світової історії. Як відомо, ще й досі панує погляд, що шведський король повернув зі своєї запланованої дороги Мінськ-Смоленськ-Москва на Україну тільки тому, що його туди запросив І. Мазепа.

Це питання належить не тільки в українській, а й у шведській історіографії до «темних плям», оскільки не збереглися оригінали документів, в першу чергу українсько-шведський договір між І. Мазепою та Карлом XII, що цю справу всестороннє висвітлив би.

Доводиться дуже сумніватися, чи українсько-шведський договір 1708 р. буде коли-небудь опубліковано. Справа в тому, що радник королівської похідної канцелярії, Олаф Гермелін, випусник університету в Упсалі та професор колегії в Дорпаті до війни, автор найважливіших державних актів до битви під Полтавою, отже в тому договорі між гетьманом і запорожцями, спалив польову канцелярію того ж самого дня, як тільки йому стало ясно, що поразка битви шведів під Полтавою була очевидною. Зроблено це для того, щоб важливі документи не попали в московські руки. Тож не диво, що цар, довідавшись про особу Гермеліна, за одними даними, наказав його вбити після битви під Полтавою, біля його намету; за другими – запроторити до якогось невідомого монастиря, де він помер.

Крім того, зараз же після битви під Полтавою (7 липня 1709 р. – н. ст.), шведський король наказав своєму генералові Левенгавптові негайно знищити шведський архів.

Щоправда, Микола Андрусак, висловлює свій сумнів відносно знищення українсько-шведського договору 1708 р., покликуючись на «Дневник военных действий Полтавской битвы», в якому говориться, що царський канцлер Г. Головкін та підканцлер П. Шафіров переписували королівський архів, де знайшли багато листів І. Мазепи до шведського короля.

Якщо б росіяни справді знайшли цей українсько-шведський та українсько-польський договір 1708 р. у залишках шведського польового архіву, що їм вдалося захопити після битви під Полтавою, то напевно, ще тоді використали б його проти І. Мазепи. Царський уряд, ще не маючи ніяких документів, але спираючись на усну інформацію Д. Апостола, використовував це в своїх маніфестах, починаючи від 1708 р., в яких говорилося, що І. Мазепа хоче відірвати Україну та «подвести под иго (неволю) польское». До речі, в цьому щоденнику виразно говориться про листи І. Мазепи, а не договори.

Беручи до уваги те, що Петро Шоенстрем був секретарем похідної королівської канцелярії, силою обставин він мусив бути ознайомлений із різними документами, немає сумніву, що він знав зміст шведсько-українського та українсько-польського договорів, зміст яких він подав у своїх спогадах ось так:

Статті, що їх подав І. Мазепа шведському королеві, щоб з'єднати собі його приязність та протекцію були такі:

По-перше: він (І. Мазепа) прийме шведського короля в Сіверщині й передасть йому всі твердині, себто Стародуб, Новгородок або Новгород-Сіверський, Мглин, Брянськ та інші, що перед тим належали до Великого Литовського Князівства, а тепер стали прикордонними фортецями цієї провінції.

По-друге: шведський король може зробити зимовий постій у тій провінції (Сіверщині), доки І. Мазепа збере все козацьке військо та прихилить на свій бік білгородських (слобідських) козаків, як також дінських козаків, що також були незадоволені тиранською московською владою, тому що цар поступово позбавив їх їхніх привілеїв.

По-третє: І. Мазепа повинен приєднати до цього союзу калмицького хана на ім'я Аюка.

По-четверте: як тільки І. Мазепа виконає зазначене вище у трьох статтях, шведський король вирушить у похід прямо на Москву, рівночасно І. Мазепа прилучиться на його сторону зі всім своїм військом тобто зі слобідськими й дінськими козаками та невдоволеними калмиками. Щодо прохарчування шведської армії, І. Мазепа зобов'язується доставляти поживу з України та Слобідщини, найбільш родючих у всьому світі.

14.4. Дипломатичні зв'язки між Україною та Швецією

Швеція першою серед країн Північної Європи 19 грудня 1991 р. визнала державну незалежність України. Дипломатичні відносини між обома країнами були встановлені 13 січня 1992 р. У вересні 1992 р. було відкрито посольство Королівства Швеція в Україні. 31 травня 1994 р. у Стокгольмі розпочало роботу дипломатичне представництво України, очолюване за сумісництвом послом України у Фінляндській Республіці.

Нині договірно-правова база українсько-шведських відносин містить 28 угод і домовленостей, включно з угодами, щодо яких оформлене правонаступництво України (2009 р.). До них належать міжурядові Угода про встановлення дипломатичних відносин, Конвенція про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно, Угода про сприяння та взаємний захист інвестицій.

Між Україною і Швецією досить динамічно розвивається торговельно-економічна співпраця. За даними Державної служби статистики України, 2011 р. заг. обсяг торгівлі України зі Швецією (товари та послуги) досяг 917,4 млн. дол. США. При цьому укр. експорт до Швеції становив 138,9 млн. дол. США, а імпорт – 778,5 млн дол. США. Швеція посідає 17 місце в торгівлі України з країнами Європи.

Висновки

Отже, українсько-шведські відносини мають тривалий історичний зв'язок

в політичній, торгівельній та ін. сферах. Важливу роль у формуванні й розширенні Київської Русі відіграли військово-купецькі загопи варягів-норманів. Власне варязьке походження мали перші руські князі з династії Рюриковичів.

Військо Запорозьке було союзником Королівства Швеція у його боротьбі проти Речі Посполитої й Московської держави. Українські гетьмани розглядали можливий протекторат з боку шведського монарха, як одну з перспективних форм легітимізації власного суверенного статусу в тогочасній системі міжнародних відносин. Поразка Швеції в Північній війні 1700-1721 рр. перекреслила ці плани.

Чи не найважливішим історичним документом політики та життя І. Мазепи був українсько-шведський договір, який мав далекосяжні стратегічні й політичні наслідки.

Нині договірно-правова база українсько-шведських відносин містить 28 угод і домовленостей, включно з угодами щодо яких оформлене правонаступництво України. На сучасному етапі досить динамічно розвивається торговельно-економічна співпраця між Україною та Швецією.

Підсумовуючи, важливо акцентувати увагу на тому, що потенціал даної теми далеко не вичерпаний. Можна стверджувати, що міжнародні зв'язки між Україною та Швецією будуть розвиватися лише в позитивному напрямку.